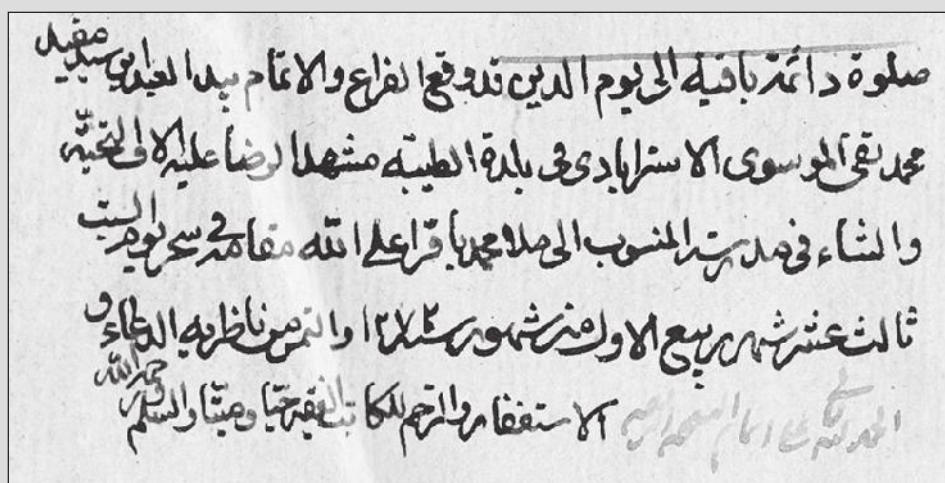

معرفی کاتبان و خوشنویسان سرزمین استرآباد و گرگان

سید محمد تقی موسوی استرآبادی

مریم محمد شفیع *

عکس شماره ۱- انجامه بخش نونویس نسخه کنز العرفان

به خط سید محمد تقی ابن سید مفید موسوی استرآبادی - ۱۳ ربیع الاول ۱۲۷۲ ق

*مسئول مرکز اسناد
تاریخی مؤسسه
فرهنگی میرداماد

گروه عمده‌ای از مشاهیر فرهنگی هر سرزمین، خوشنویسان و کاتبان آن سرزمین هستند. به ویژه در فرهنگ ایرانی-اسلامی که خوشنویسی با استنساخ کلام الهی گره خورده و هم‌چنین تا قبل از ورود صنعت چاپ کتابت رکن اصلی انتشار علم بوده است. از یک سو نام بسیاری از خوشنویسان و کاتبان در تذکره‌ها و منابع تاریخی ذکر شده که اکنون اثری از آن‌ها در دست نیست و از سوی دیگر آثار خوشنویسی و کتابت بی‌شماری در گنجینه‌های دست‌نویس خصوصی و عمومی دنیا وجود دارد، که خالق آنان ناشناخته است.

در بین نسخه‌های دستنویس گنجینه نسخ خطی موسسه فرهنگی میرداماد آثار متعددی از رجال استرآباد وجود دارد که به منظور معرفی این اشخاص و آثار آنان، در این فصلنامه به معرفی برخی از آنان خواهیم پرداخت.

سید محمد تقی ابن سید مفید موسوی استرآبادی (سده ۱۳ق)

در متون تاریخی و تاریخ محلی نامی از این شخص نیامده، اما آنچه که از نام و نسب وی برمی آید، وی از سادات موسوی استرآباد و نام پدرش سید مفید است. با توجه به این که گروه بزرگی از سادات موسوی استرآباد به نام سادات مفیدی مشهورند و نام سید مفید چندین نسل در بین افراد این خاندان تکرار شده، لذا می توان احتمال داد که کاتب از سادات مفیدی استرآباد باشد. طبق مندرجات رقم انجام نسخه کنز العرفان، وی در ربیع الاول سال ۱۲۷۲ق در مدرسه ملامحمدباقر شهر مشهد رضوی مقیم بوده است. از آن جا که یکی از آداب تحصیل در مدارس علمیه قدیمه این بوده که محصلان ضمن تحصیل، گاهی به منظور تربیت خط، گاهی برای کسب درآمد و نیز گاهی به واسطه ای ادای نذر، به استنساخ برخی متون می پرداختند، بنابراین به احتمال زیاد، وی نیز در تاریخ مذکور در مشهد مشغول تحصیل بوده است. اما نکته ای که در مورد نمونه ی کتابت سید محمد تقی موسوی استرآبادی باید در نظر داشت، این است که اثر موجود از دست خط وی، بخش های نونویس یک نسخه ی متقدم است. وی در انجامه نسخه که نونویس است آورده: «قد وقع الفراغ و الاتمام بید العبد ابن سید مفید، محمد تقی الموسوی الاسترآبادی فی بلده الطیبه مشهدالرضا علیه الاف التحیه و الثناء فی مدرسه المنسوب الی ملامحمدباقر اعلی الله مقامه فی سحر یوم السبت ثالث عشر شهر ربیع الاول من شهر سنه ۱۲۷۲ و التمس من ناظریه الدعاء والاستغفار والرحم للکاتب الفقیر حیاً و میّتاً و السلم و رحمه الله. الحمد لله تعالی علی اتمام النسخه الشریفه».

معرفی نسخه کنز العرفان فی فقه القرآن به خط نونویس سید محمد تقی موسوی استرآبادی کتاب «کنز العرفان فی فقه القرآن» که به «آیات الاحکام» نیز شهرت دارد، از تألیفات فاضل علامه، شیخ ابوعبدالله مقداد بن محمد حسین بن محمد سیوری اسدی حلی معروف به فاضل مقداد (متوفی ۸۲۶ق) از شاگردان برجسته ی شهید اول است. این کتاب در موضوع تفسیر آیات الأحکام و آیات فقهی قرآن کریم در قرن نهم هجری تألیف شده و نسخه های متعددی از آن در کتابخانه های ایران و جهان وجود دارد و بارها نیز به چاپ رسیده است. نسخه مورد نظر دارای ویژگی های زیر است:

اصل نسخه به خط نسخ ۱۸ سطری متعلق به اواخر سده ۱۱ و اوایل سده ۱۲ق است. آغاز و انجام نسخه اصل ساقط بوده و در نیمه دوم سده ۱۳ق نونویسی شده. نام کاتب، تاریخ دقیق تحریر و مکان تحریر به دلیل ساقط بودن نسخه اصل نامشخص است. عناوین و خط کشی روی عبارات در متن اصلی به شنگرف است. بخش نونویس به خط نسخ ۱۹ سطری به تاریخ روز شنبه ۱۳ ربیع الاول ۱۲۷۲ در مدرسه ملامحمدباقر مشهد مقدس رضوی و کاتب

آن سید محمد تقی ابن سید مفید موسوی استرآبادی است. عناوین و خط کشی روی عبارات در متن نو نویس به سرخی است.

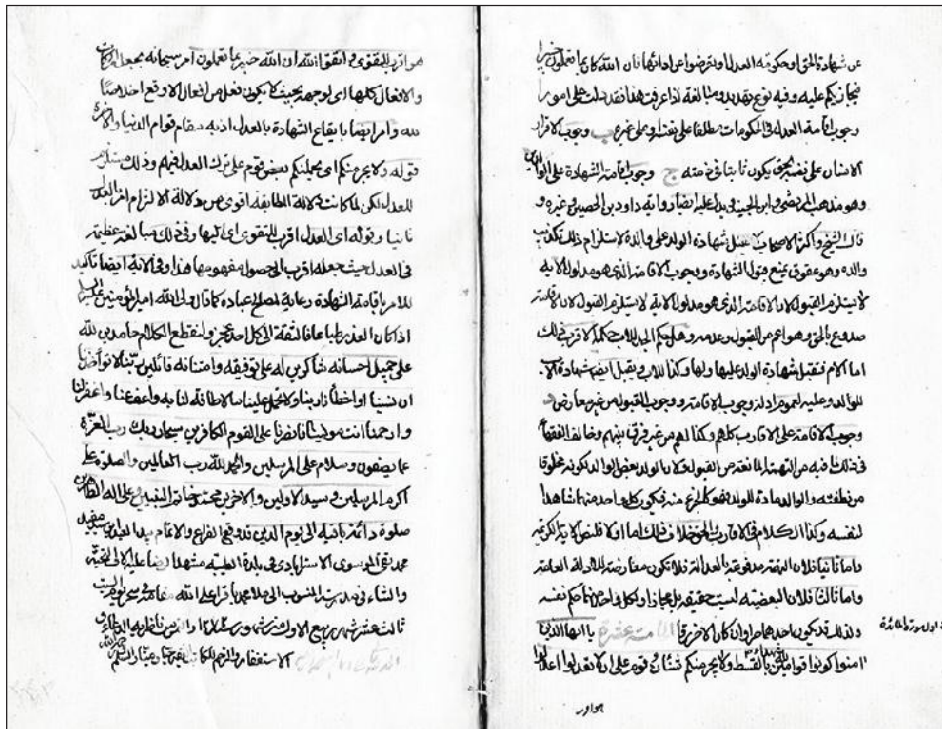
عکس شماره ۲- نمونه اصل نسخه کنز العرفان متعلق به اواخر سده ۱۱ و اوایل سده ۱۲ ق

تعداد اوراق نسخه ۲۴۵ ورق (۴۹۰ صفحه)، اوراق بخش اصلی از جنس کاغذ آهار مهره نباتی و بخش نو نویس فرنگی حنایی است. اندازه اوراق $12 \times 19/5$ cm، اندازه مسطور 8×15 cm و قطع نسخه جیبی به ابعاد 13×20 cm است. صفحات بدون شماره گذاری و دارای رکابه می باشد. جلد نسخه تیماج قهوه ای دارای حاشیه ضربی ساده است.

ضمایم: در انتهای نسخه منظومه ای در معرفت حلال و حرام طعام و شراب سروده شیخ محمد علی بن محمد اعسم نجفی با عنوان «منظومه فی المطاعم و المشارب» به خط کاتب نو نویس (سید محمد تقی موسوی استرآبادی) آمده است.

آسیب های نسخه: جدا شدن اوراق از عطف و شیرازه نسخه، همچنین جدا شدن جلد زیرین و زیرین نسخه از عطف، وجود لکه های قهوه ای بر اثر رطوبت در اکثر اوراق و آب خوردگی در برخی از اوراق نسخه، پارگی صفحات پایانی نسخه، محو شدن قسمتی از یادداشت ها در آستر جلد نسخه بر اثر آب خوردگی و رطوبت، پراکندگی مرکب در برخی از صفحات بر اثر رطوبت حاصل از تماس انگشتان دست و اثر موریانه خوردگی لبه بالایی اوراق آغازین و پایانی نسخه مشاهده می شود.

محل نگهداری: این نسخه‌ی دست‌نویس از مجموعه‌ی نسخ دست‌نویس محمود اخوان مهدوی است که اکنون در گنجینه‌ی نسخ خطی و چاپ‌سنگی مؤسسه‌ی فرهنگی میرداماد نگهداری می‌شود.

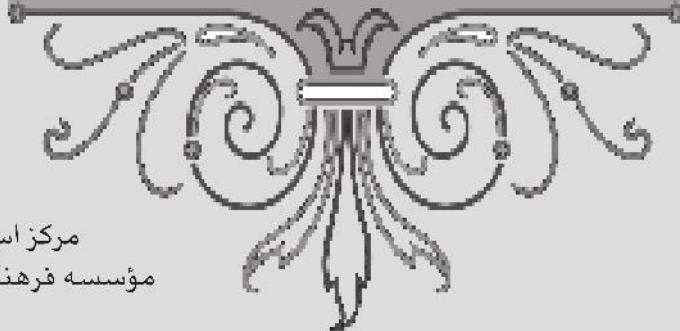

عکس شماره ۳- نمونه بخش نونویس نسخه کنز العرفان

به خط سید محمد تقی موسوی استرآبادی

بازخوانی اسناد تاریخی

دو سند تاریخی از حدود شرقی سرزمین گرگان و استرآباد

مرکز اسناد تاریخی
مؤسسه فرهنگی میرداماد

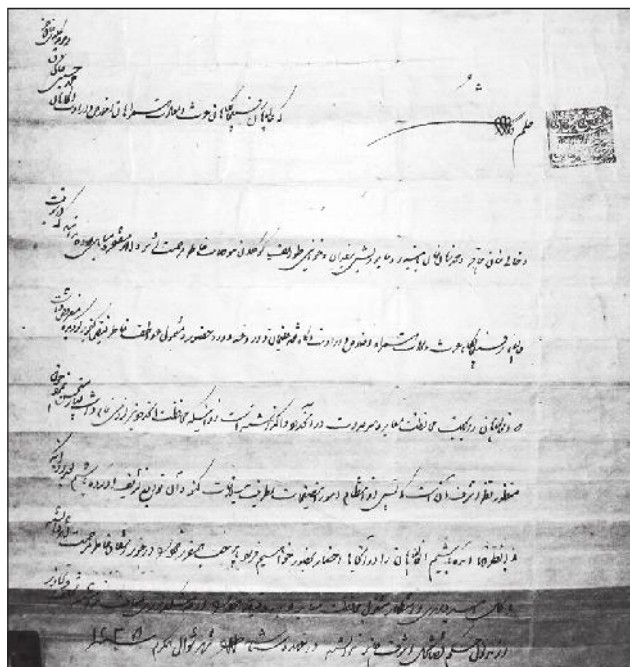
چندی پیش مجموعه‌ای از اسناد تاریخی فارسیان و دوزین به همت آقای ابوذر خسروی منتشر شد، پس از انتشار این کتاب اسناد متعدد دیگری از مناطق شرقی سرزمین گرگان و استرآباد توسط ایشان شناسایی و گردآوری شده است که متن بازخوانی شده‌ی دو نمونه از آن اسناد را برای انتشار در اختیار فصلنامه میرداماد قرار دادند. این دو سند که هر دو مربوط به طایفه‌ی گوکلان هستند، یکی متعلق به نیمه نخست سده‌ی ۱۳ق و دیگری مربوط به اواخر نیمه دوم سده‌ی ۱۳ق است. سند نخست حکمی است از محمدقلی میرزا ملک‌آرا (۱۲۸۹-۱۲۰۳ق) پسر فتحعلی‌شاه قاجار که حدوداً از ۱۲۲۸ تا ۱۲۵۰ق حاکم مازندران و استرآباد بود و سند دوم حکمی است از یارمحمدخان سهام‌الدوله بجنوردی (۱۳۲۱-۱۲۵۴ق) پسر یزدانقلی‌خان شادلو، حاکم بجنورد و گرگان که سال‌ها حاکم بجنورد بود و از سال ۱۳۰۲ تا ۱۳۰۴ق علاوه بر حکومت بجنورد، حکومت گرگان و استرآباد نیز ضمیمه‌ی حکومت او شد. متن سند دوم فاقد تاریخ است و تاریخ مهر یارمحمدخان نیز که در ظهر سند نقش بسته به خوبی قابل قرائت نیست، چنان‌که با تردید می‌توان آن را ۱۲۹۶ خواند. نکته‌ی جالب توجه این است که در متون تاریخی و منابع رجالی، ضمیمه شدن حکومت گرگان و استرآباد به حکومت یارمحمدخان سهام‌الدوله را از سال ۱۳۰۲ تا ۱۳۰۴ق ثبت کرده‌اند، از سوی دیگر یارمحمدخان در سال ۱۲۹۸ق ملقب به «سهام‌الدوله» شده است. بنابراین اگر این حکم پس از سال ۱۲۹۸ق صادر شده بود، به قاعده باید در سجع مهر یارمحمدخان، لقب سهام‌الدوله دیده می‌شد، لذا این حکم باید پیش از ۱۲۹۸ق صادر شده باشد، چنان‌که اگر قرائت تاریخ ۱۲۹۶ در نقش مهر او را درست فرض کنیم، ظاهراً در این تاریخ نیز حکومت گرگان یا حداقل شرقی‌ترین بخش‌های دشت گرگان ضمیمه‌ی حکومت او بوده است.

توضیح: در بازخوانی متن اسناد، شیوه نگارش اصل سند رعایت شده است.

اسناد گوگلان

ابوذر خسروی*

حکم محمدقلی میرزا ملک آرا حاکم استرآباد
مبنی بر اشتغال به محافظت از معابر و سرحدات

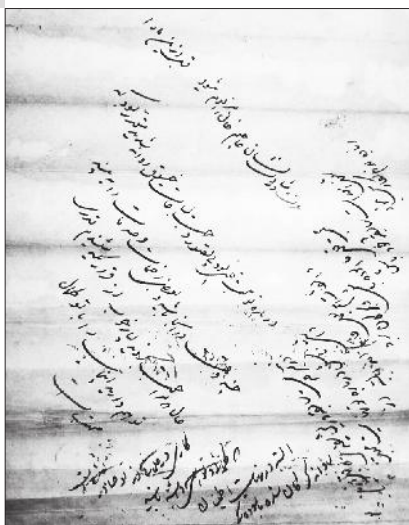

عکس شماره ۲- حکم محمدقلی میرزا ملک آرا مورخ ۱۲۳۸ ق

حکم والا شد که عالیجاهان رفیعجایگاهان، عزت و سعادت همراهان، اخلاص و ارادت آگاهان محمدحسین خان قرق و خوجه گلدی خان خر و خالی خان چاقور و محمدزمان خان بایندر و سایر ریش سفیدان و خوانین طوایف گوگلان بتوجهات خاطر مرحمت اثر والا مفتخر و مباهی بوده بدانند که درینوقت عالیجاه رفیعجایگاه، عزت و سعادت همراه، اخلاص و ارادت آگاه، نقدعلیخان داروغه وارد حضور و مشمول عواطف خاطر فیض گنجور گردیده، معروض داشت که آنعالیجاهان را بجهت محافظت معابر و سرحدات در آنحدود واگذاشته است. از اینکه محافظت آنحدود نیز لزومی تمام داشت، بسیار مستحسن نمود. چون منظور نظر اشرف آن است که پس از انتظام امور اینصفحات بطرف ییلاقات گنو و آن توابع تشریف آورده باشیم، بعد از اینکه بدانظرفها آمده باشیم، آنعالیجاهان را در آنجاها احضار بحضور خواهیم فرمود. باید حسبالمقرر خود را درخور اشفاق خاطر مرحمت اثر دانسته، با کمال امیدواری و استظهار مشغول محافظت معابر بوده، دقیقه[ای] خود را از خدمتگذاری معاف ندانسته، تخلف و تجاوز از مدلول حکم قضاشمول اشرف جائز نداشته، در عهده شناسند. تحریراً فی شهر شوال المکرم سنه ۱۲۳۸.

*پژوهشگر
تاریخ محلی

میرزا
۱۲۶

عکس شماره ۳- حکم یارمحمدخان بجنوردی بدون تاریخ

حکم یارمحمدخان شادلو بجنوردی (سهامالدوله و سردارمفخم بعدی)، حاکم بجنورد و گرگان خطاب به حاجم خان، مبنی بر این که بعد از مراجعت از خیوق، با آسودگی خاطر به گرگان رفته و مشغول خدمت و امورات سابقه و ریش سفیدی طایفه خود (ایل سنگریک گوگلان) باشد عزت و رشادت نشان، حاجم خان را مرقوم میشود قبل از این ما را درباره تو محبت قلبی بود بی تصور و جهت بساحات خیوق روانه شدید. مقدّر بود که چند وقت در آنجا باشید و بعضی زحمات و صدمات را به بینید. حال که مراجعت کردید، بسیار خوب. از قراریکه شنیدم قدری توهّم دارید. اینجانب را با تو کمال محبت است. کاری و خلاقی

از تو صادر نشده است که گمانی و توهمی داشته باشید. البته در نهایت اطمینان روانه گرگان شده، با آسودگی در سر خدمت سابقه و ریش سفیدی که قبل از این داشتی، باش. درباره تو نهایت محبت و التفات هم بعمل خواهد [خواهد] آمد. البته از محبت قلبی ما آسوده باش و بگرجان برو، مشغول امورات سابقه خود باش. زیاده لازم نگارش نبود.

[ظهر سند:]

[مهر چهارگوش یارمحمدخان بجنوردی با سجع: «لا اله الا الله الملك الحق المبين عبده یارمحمد ۱۲۹۶»]

عکس شماره ۱- مهر یارمحمدخان بجنوردی با سجع «لا اله الا الله الملك الحق المبين عبده یارمحمد ۱۲۹۶»